

Kunstenaars op de Hondsrug

‘Op zekere vroege morgen verlieten mijn vriend en ik onze woonplaats teneinde een studiereisje van een maand te gaan maken. Ik overdrijf niet als ik zeg dat alle huisgenoten ons nazagen, niet zozeer omdat ze groot belang aan onze personen hechtten, maar om zich met ons te vermaken. We waren beiden beladen met voorwerpen, naar later bleek van 40 pond zwaar: een schilderkist, ruim voorzien van de nodige verven, penselen, papier, olie enz. Tegen de schilderkist was een zak van buitensporige omvang bevestigd met een grote

portefeuille met tekenpapier, al onze kleren en een pot vet om onze bergschoenen te smeren. Daarboven waren vastgebonden een tekenstoel, parasol en schildersezeltje, de piek hielden wij in de hand.

Van onze ruggen was niets meer te zien en de gehele last stond tot mij in een belachelijke verhouding. Daarom zag men ons na en lachte ons uit wanneer wij tegen elkaar aanbonsden door de ongewone last op zo’n vreemde plaats, die ons lopen iets van waggelen gaf’.

Op de boot delen de vrienden stoten of steken uit met hun uitstekende delen, de

treinconducteur twijfelt of hij zulke grote pakken wel kan toelaten in de wagon en verderop, bij het uitstappen van een diligence, blijft onze onfortuinlijke zegsman haken aan het hekwerk van het dak zodat hij tot hilariteit van de omstanders met zijn benen in de lucht spartelt alvorens hij met moeite van het kleine ijzeren trapje kan neerdalen...

Aan het woord is Gerard Bilders, 20 jaar oud in 1858 en een van de vele honderden kunstenaars, die in de 19^e eeuw huis en haard verlaten voor de kunst, om buiten de natuur in al haar snel wisselende gedaanten te betrappen en vast te leggen. Als Vincent van Gogh in de winter van 1883 kennismakt met Drenthe, schrijft hij opgetogen aan broer Theo dat hij zijn landje gevonden heeft en

hij voegt eraan toe dat

‘ een zodanige natuur wel eens dingen wakker kan maken in een gemoed, die anders nooit wakker geworden zouden zijn’

Het verhaal over de *Kunst* in het Hondsruggebied* wil laten zien wat wakker is geworden in het gemoed van de vele honderden kunstenaars, die naar Drenthe zijn afgereisd.

Natura Artis Magistra

Een van de voornaamste trekpleisters van Drenthe nu is de natuur; we zoeken er rust en schoonheid en zijn geneigd te denken dat die zoektocht van alle tijden is. Toch is de relatie van de mens met de natuur in de loop der eeuwen steeds veranderd en kunstenaars zijn bij uitstek degenen, die dat in hun werk zichtbaar maken.

Vanaf het begin der tijden heeft de mensheid zich steeds afgevraagd hoe de wereld, de natuur en de levende wezens ontstaan zijn. Het antwoord op die vraag bepaalt in hoge mate de houding ten opzichte van de natuur. De manier waarop wij nu de aarde gebruiken en zelfs uitputten, maakt duidelijk dat wij niet het gevoel hebben dankbaarheid of respect jegens een Hogere Macht te hoeven tonen. De aarde is er voor ons en de enige reden om er voorzichtig mee te zijn, is om onszelf geen overlast te bezorgen. Wie daarentegen de natuur ziet als een openbaring van het Absolute, de alles doordringende levensadem, de Schepper, kan niet anders dan vol bewondering, verwondering en respect streven naar een harmonieuze omgang met de schepping. Tussen deze twee polen liggen duizenden jaren van discussie over natuur gezien vanuit theologie, filosofie, wetenschap en kunst.

Tot in de Middeleeuwen wordt in de westerse samenleving uitgegaan van wat wij nu benoemen als ‘intelligent design’, een hogere macht die de wereld heeft geschapen. Vanaf de Renaissance maakt wetenschappelijk onderzoek steeds zichtbaarder dat de natuur geen door God geschreven boek is. De wetenschap gaat onderzoeken en verklaren en vanaf dat moment zal elke nieuwe tijd steeds nieuwe bewijzen aandragen voor een natuurwetenschappelijke verklaring van de aarde en haar geheimen.

Voor de kunst en de kunstenaars zijn deze ontwikkelingen van vitaal belang. Als Van Gogh in 1883 voelt dat de natuur onvermoede kanten in hem kan oproepen, is hij met deze uitspraak geheel en al een kunstenaar van de tijd, waarin Freud diepe gronden in de mens onderzoekt en beschrijft. De 12^e eeuwse monniken zien de ontginning van de ‘goddeloze’ natuur als een manier om Gods rijk op aarde te vestigen. De luthoven die de middeleeuwse kasteelheren aanleggen verwijzen naar de [veronderstelde] perfectie van het hemels paradijs. En als Petrarca in 1336 de Mont Ventoux beklimt, is hij een voorbode van een nieuwe tijd; bergen worden in die tijd niet beklommen en zomaar genieten van prachtige vergezichten zonder het Hogere erbij in ogenschouw te nemen, doet men niet als er ‘buiten de ziel niets de moeite waard is om te bewonderen’. Door de nieuwe onderzoeksdrang wordt de aarde zelf toenemend een wonder en de moeite waard om te bestuderen, de hand van God raakt uit

het zicht, mensen krijgen meer vertrouwen in zichzelf en zien het leven op aarde niet alleen meer als tijdelijke overgang naar de hemel. Als de wetenschappers in de 15^e en 16^e eeuw toenemend de reële verschijnselen gaan bestuderen, gaan de kunstenaars datzelfde doen. Ze onderzoeken hoe het menselijk lichaam er echt uit ziet en hoe dat weer te geven is; ze doen dat ook met ruimte en de natuur. Vanaf rond 1400 worden werkelijke landschappen weergegeven en er ontstaan hulpmiddelen om diepte weer te geven: het perspectief wordt uitgevonden. Vanaf dit moment zijn kunstenaars niet langer vaklui, die uitvoeren wat hun opdrachtgevers wensen. Ze ontwikkelen zich tot persoonlijkheden, die bij hun zoeken in hun kunst vaak de hartenklop van hun tijd aankondigen of weerspiegelen.

Vanaf ongeveer 1770 trekken kunstenaars met enige regelmaat langs de Hondsrug en steeds zullen ze datgene 'zien' wat ze zoeken. Het verhaal over de Kunst langs de Hondsrug gaat om een ontwikkeling van meer dan tweehonderd jaar, waarin veranderingen in wereldbeeld in kunstzinnige vernieuwingen zichtbaar worden.

Een eerste grote golf: Eext en de Behangselschilders

'door zijn eigen Kunstgevoel geleid sloeg hij den regten weg in, om Ruisdael's en Hobbema's keuze en behandeling der onderwerpen, bij de Natuur zelve te vergelijken, ten welken einde hij zich naar die Landstreken begaf, welke hij daartoe de geschiktste achtte. Het Landschap Drenthe, en bijzonder dat gedeelte den Eext genaamd, werd alzoo vlijtig door hem bezocht, ...'.

De schilder Egbert van Drielst, vanaf 1780 beroemd om zijn ontdekking van Drenthe, is er van overtuigd dat de 17^e eeuwse Ruysdael en Hobbema in Drenthe gewerkt moeten hebben. Bewijs daarvoor is niet gevonden. Van Drielst en in zijn kielzog vele collega-behangselschilders vormen de eerste groep kunstenaars, waarvan het wel bewezen is dat ze naar Drenthe trokken. Van Drielst trekt jaar in jaar uit vooral naar Eext en in zijn kielzog trekken tal van collega's naar Eext en omgeving op zoek naar motieven.

De gewoonte om de statige herenhuizen van wandbekleding als tapijten en goudleerbehang te voorzien is al oud. Als in de 18^e eeuw grote schuiframen voor meer licht in de kamers zorgen, raken geschilderde landschappen als behang in de mode. De dichte ruimtes worden door een kijkje naar buiten als het ware opengebroken. De schilders moeten erop uit om op zoek te gaan naar motieven

voor hun behangsels.

De behangselateliers zijn in de 18^e eeuw uitgegroeid tot een ware industrie en voor een beginnend kunstenaar is een leertijd op zo'n atelier een gebruikelijke opleiding.

Zo begint ook Egbert van Drielst. Hij wordt geboren in Groningen, maar vertrekt al jong naar Haarlem om als behangselschilder te worden opgeleid. Later verhuist hij

naar Amsterdam en zal daar verder blijven wonen.

In 1772 onderneemt hij zijn eerste tekenreis naar Drenthe, naar Eext en in 1806 gaat hij voor het laatst. Waarom Van Drielst steeds weer naar Eext trekt is niet bekend. Volgens de overlevering in het dorp woonde zijn grootvader in Eext, maar deze informatie is niet te bevestigen. In elk geval gaat Van Drielst bijna jaarlijks naar Eext tot 1795, het jaar waarin zijn vader in Groningen overlijdt. Daarna komt hij nog in 1796, 1799 en in 1806.

Het is verleidelijk aan te nemen dat Eext er zo heeft uitgezien als Van Drielst dit heeft vastgelegd, maar dat is toch maar gedeeltelijk waar.

Als Van Drielst gezien wordt als een vernieuwer van de kunst in zijn tijd, gaat het erom dat hij teruggrijpt naar die 17^e eeuwse meesters die... *'zo gek waren om buiten in de wildernis, in weer en wind en met gevaar voor eigen leven kromme bomen, moeilijk begaanbare paden en*

andere onvolmaaktheden te gaan zitten natekenen' aldus de Lairese die slechts gave gebouwen, volmaakte figuren en zomerse luchten wilde zien. Gerard de Lairese [1640-1711] schilder en schrijver van *Het Groot Schilderboek* [1707] wist waar de schilderkunst zich op diende te richten, op *het verbeelden van deftige en stichtlijke zaken, als fraaije Geschiedenissen en Zinnebeelden, Geestelijk en Moraal, de welke op een deugdzaame en betaamelijke wyze, ieder een tot vermaak en nuttigheid strekkende, moet worden uitgedrukt.*

Maar die tijd is voorbij, tegen het einde van de 18^e eeuw kan *'.. het Schoone en het Verhevene ook bestaan bij de eenvoudigste onderwerpen, tot een overeenstemmend geheel gebracht,...'* en zo moet de weergave van Eext worden gezien: eenvoudige motieven die door ingrepen in de lichtverdeling zo aangenaam mogelijk voor het oog worden

gepresenteerd.

De kunst van Van Drielst staat in direct verband met de ontwikkelingen in de tuinaanleg. In de 17^e eeuw speelde de ordening en systematisering van de natuur een belangrijke rol: dankzij het wetenschappelijke onderzoek kan de mens de natuur verklaren, ontginnen en overheersen. De tuinen worden geschoren en geknipt en de strakke geometrische patronen maken duidelijk dat de mens de natuur net zo overheerst als

Lodewijk de 14^e zijn onderdanen. Zelfs de realistisch lijkende landschappen van de Hollandse meesters uit de 17^e eeuw zijn in wezen geïdealiseerde landschappen, waarin de mens in harmonie woont en werkt.

De alles verwoestende aardbeving van 1755, die de stad Lissabon met de grond gelijkmaakt doet het vertrouwen in de harmonie wankelen: de vooruitgang moet door de mens worden bevochten, ook de aarde en de natuur zijn onderhevig aan groeiprocessen, het beeld van de starre natuur wordt vervangen door een veranderende natuur. Tuinen worden informeel en landschappelijke aangelegd. Deze 'Engelse' tuinaanleg moet bij de wandelaar aangename denkbeelden en gewaarwordingen oproepen met behulp van tempeltjes, obelissen en opschriften. Weer later, in de tijd van Van Drielst, dringt het besef door dat het gepast is de schoonheden van de natuur voor zichzelf te laten spreken. Met afwisseling en kontrastering van natuurlijke elementen kan een optimaal effect worden bereikt bij de toeschouwer; schilderachtige navolging in de kunst gaat om de indruk die de werkelijkheid op de kunstenaar heeft gehad. In de *'zacht melancholische omgeving'* van het Drentse Landschap stelt van Drielst *"de Natuur als in het afnemen harer krachten voor. Oude en van schors ontbloote Eiken, bijna invallende stulpen en brokkelachtige Gronden, geven in hare schilderachtigste gedaanten eenen indruk van stilte en rust, die in ons een zacht gevoel doen ontstaan..."*.

De weg naar de eenvoud

De terugkeer naar het natuurlijke is een voorbode van de Romantiek; naarmate de rede en wetenschap de samenleving sterker bepalen, komen emotie en gevoel steeds verder in het gedrang. De angst steekt de kop op dat de voortschrijdende technologie zijn eigen monsters zal baren. De Romantiek is de tijd van de *'uittocht uit de stedelijke mensenwoestijn en de industriële cyclophenolen'* naar de als onbedorven ervaren natuur. In het Drenthe van Van Drielst is ongereptheid synoniem met lieflijkheid, het schone. De romantische ziel zoekt naar het Verhevene, het Grootse. Grootse natuur als ijzingwekkende kliffen en kale

bergtoppen zijn er niet in Nederland en het zal nog tot 1850 duren voordat er oog is voor....*'de onafzienbare graauwe heide, huiveringwekkend als die, waarop Shakespeare zijn heksen laat bijeenkomen...'*

zBij de hang naar grootsheid en dramatiek van de romantiek, hoort een rusteloos zoeken naar vereniging van uitersten, aarde en God, gevoel en verstand, natuur en kunst. De afzichtelijke gevolgen van de industriële revolutie met alle maatschappelijke problemen van

dien doen twijfelen aan de vooruitgang, het individualisme maakt mensen eenzaam: er ontstaat een verlangen naar een leven in eenvoud omarmd door de grootsheid van de natuur.

Rond 1840 ontstaat er in Barbizon, een minuscule dorpje buiten Parijs, een kunstenaarskolonie. De schilders van Barbizon gaan naar buiten en laten zich inspireren door de natuur en de landarbeiders, die als vanzelfsprekend zijn opgenomen in de hen omringende natuur. De boodschap vanuit Barbizon slaat aan: uit heel Europa trekken schilders naar Barbizon, in heel Europa gaan schilders op zoek, om de hoek en in verre landstreken.

Voor Nederland is Willem Roelofs de man, die steeds de nieuwe plekjes ontdekt. Hij wint al in 1848 een prijs met een schilderij van Drenthe, maar pas in 1861 is een reis gedocumenteerd met de postkoets via Coevorden Drenthe in. Zijn Hunebed bij Tynaarlo uit 1863 toont de *'onafzienbare graauwe en huiveringwekkende'* heide en doet denken aan Degenestet's wanhoopskreet over *'het land van mist en mest en vuilen kouden regen..'*

Roelofs en zijn tijdgenoten willen de droefgeestige schoonheid van Drenthe vangen in een gamma van fijne grijzen: als romantici zoeken zij de stemming, als rationalisten willen ze onderzoeken hoe vast te leggen wat het oog op één bepaald moment waarneemt van het steeds wisselende licht en de atmosfeer in de natuur.

Stadters op het platteland: de familie *Mesdag* in Vries

Op koetsafstand van de stad Groningen ligt het dorp Vries, net als Barbizon een mooi plekje niet té ver van de stad. De weg van Meppel via Assen naar Groningen is door Koning Willem I al in 1821 bevorderd tot Staat A Grote Wegen der 1e Klasse en in 1839 wordt deze 1e klasse weg zelfs een verharde *'macadamweg'*. In 1862 is het Noordwillemskanaal gereed en in 1870 de spoorlijn vanuit het westen naar Groningen. Vries, altijd al een welvarend oord, wordt nu goed bereikbaar voor welgestelde Groningers, die er royale buitenhuizen bouwen en kopen.

Zo is ook Sientje van Houten een welgestelde Groningse, net als haar echtgenoot Hendrik Willem Mesdag. Hendrik Willem's vader zit in geldzaken en mag als amateur graag wat schilderen. Zijn twee oudste zonen Taco en Hendrik

Willem raken besmet met het schildervirus en

als Sientje veel geld erft in 1864 kiest Hendrik Willem definitief voor een bestaan

als schilder. *'Hoe kan die kerel zo dwaas wezen'* roept de eveneens uit Groningen afkomstige Jozef Israëls bij het horen van dit bericht. Als het enige kindje van Sientje en Hendrik Willem jong overlijdt, gaat ook Sientje schilderen.

In 1874 koopt Mr Izaak Blaupot Ten Cate, lid van de Provinciale Staten in Groningen, een villa in Vries, Rezzago geheten. Blaupot is een zwager van Sientje en zo kunnen Sientje en Hendrik Willem makkelijk in Vries terecht. Drie jaar later neemt broer Taco Mesdag Rezzago over en richt het in als schildersatelier. Als Vader Klaas in 1881 overlijdt durft de inmiddels 52 jaar oude Taco óók de zaken aan de kant te doen en de grote stap naar een schilderscarrière te wagen.

In datzelfde jaar lopen twee jongedames met hun schilderkitjes door Vries om er naar de natuur te gaan werken. Een van hen is de 31-jarige Geesje van Calcar, in opleiding aan de tekenacademie Minerva in Groningen; hoogst ongebruikelijk voor een vrouw, maar Geesje heeft een gebroken hart na het overlijden van haar verloofde en haar ouders hopen zo haar zinnen te verzetten. Wellicht is Geesjes vader, huisarts in Hoogezand, in zijn toegeeflijkheid geïnspireerd door zijn collega in

Sappemeer. Diens dochter, Aletta Jacobs, heeft zojuist als eerste vrouw haar artsopleiding afgerond.

Na wat contacten over het schilderen bloeit er een romance op in Vries en Geesje en Taco trouwen binnen een jaar.

En zo zijn er vier schilderende Mesdags aan Vries verbonden. Door hun vriendschap met de Mesdags zijn veel kunstenaars uit Den Haag naar Vries afgereisd en zien de dorpelingen regelmatig beroemde schilders op hun velden aan het werk.

Pas in 1904, na de dood van Taco, verkoopt Geesje Rezzago.

Schilderende vrouwen als Geesje en Sientje zijn schaars. Op de academie moesten ze achter een schot werken, als ze al welkom zijn. Geesje verzwijgt dat ze vrouw

is als ze P.J.C. Gabriel een schriftelijk verzoek stuurt bij hem in de leer te mogen. Eenmaal binnen durft hij haar niet meer weg te sturen. Over een vrouwelijke collega schrijft een criticus *'de beoefening van menig genre van de schilderkunst brengt voor haar groote bezwaren met*

zich mee, zij kan niet even frank en vrij als de jonge schilder het veld in stappen, haar teeder gestel zou het verbieden.. ook al voelde zij zich onversaagd genoeg om minder aangename ontmoetingen te trotseren... weinigen zijn geneigd zich in mannenkleden te steken om ongestoord buiten te kunnen studeeren..' De vrouw in kwestie, Gerardine van de Sande Bakhuyzen, reist jaarlijks met haar broer naar Drenthe om in de

tuin aldaar... stilleven van bloemen te schilderen!

Sientje loste het anders op, wellicht dankzij haar royale erfenis.

Ze reist met een vertrouwde koetsier en een erg stevig rijtuig, dat overal doorheen kan, roept *'stop'*, de koetsier houdt de paarden in, een vlugge krabbel en... vooruit maar weer!

Sientje schildert net als Van Gogh veel in het veen, een onderwerp dat de meeste schilders links laten liggen.

Al deze beschilderde dekseltjes uit het schilderkistje van Geesje doen veronderstellen dat zij wel frank en vrij het veld in gestapt is. Elke schets van 13,5 bij 23 cm is een pareltje op zich.

Toch veel mooier als dien olden Bult; een cultuurschock in Zweeloo

Roelofs tekent samen met vriend Mollinger al in 1861 in en om Zweeloo. Al spoedig volgen Haagse schilders als Jozef Israëls, Artz en Mauve. Zweeloo wordt door alle schilders geroemd om de eeuwenoude boerderijen en bomen. Niet alleen het uiterlijk van de gebouwen is zoals het altijd geweest is: ook de bewoners zijn ouderwets. Ze moeten niets van die vreemdelingen hebben, het is moeilijk om een kamer in de herberg te bemachtigen. Het

contrast van de wereldse kunstenaars met de achterdochtige dorpelingen is groot.

Een Franse journalist, die het goed voorheeft met Drenthe, wacht hier een pijnlijke confrontatie. Met zijn vriend, een baron uit Den Haag, is hij verdwaald op de heide tussen Odoorn en Zweeloo. Zes uur lang ploeteren ze door het diepe zand, zonder eten of drinken, in de brandende zon, over de heide waar het ritselt van de adders, nergens een teken van leven. Als ze de wanhoop nabij zijn, doemt het kerktorentje van Zweeloo op. Opgelucht melden ze zich daar bij de herberg, maar ze worden als vagebonden van de deur gejaagd door vrouw Mensingh. De dominee redt het duo en Lammechien

Mensingh krijgt Europese faam dankzij de publicaties van onze Franse vriend.

Maar de steenrijke jonge schilder Max Liebermann verblijft in 1882 de gehele zomer in de herberg. Hij komt uit Berlijn, heeft in zijn jeugd plat Berlijns leren spreken, dat verwant is aan het Nedersaksisch dat in Zweeloo wordt gesproken. Of dit nu de reden is dat hij wél een plaatsje bij Mensingh krijgt, is niet bekend. In elk geval blijkt hij het reuze naar zijn zin te hebben. In brieven naar huis schrijft hij: *'s morgens word je hier al om 4 uur, soms nog vroeger, door kippen, schapen, koeien uit je zoetste slaap gehaald. Meiden, knechten stommelen door het huis en maken je in elk geval wakker als dat toevallig nog niet door de*

dieren was gebeurd. Om 5 uur stoomt het water in de ketel boven het vuur en wacht vol ongeduld om op de thee gegoten te worden. En dan komt het aangenaamste uurtje van de dag: ontelbare koppen thee worden opgeslurpt, daarbij worden grote hoeveelheden eieren en kaas verslonden en als klap op de vuurpijl is er de lange Hollandse pijp,.. Aan de

keukentafel zitten koeherder, meid, knecht en heer allemaal samen en ze eten uit dezelfde schotel, alles zegt jij en jou alsof ze een grote familie zijn. Er is geen armoede. De waard, die in de gemeenteraad zit, vertelde me dat er 2 mannen bedeed worden. Dit maakt dat de mensen braaf en rechtschapen zijn..., het is het beste slag mensen dat ik ken“.

Eten en slapen in de herberg kost hem twee gulden per dag, vijf dagen werken voor een landarbeider. Voor een treinkaartje van Berlijn naar Assen moet diezelfde landarbeider toch al vijftientig dagen werken, voor een metertje schilderslinnen meer dan één dag.

Over Liebermann wordt gezegd: *‘alles aan hem blonk van fijnheid en nieuwheid, mantels, portmanteaux, tot de smetteloze schilderkist van mooi hout toe..’*. Het is duidelijk: er is een heer neergestreken in Zweeloo. . .

Zijn ouders bewonen een kolossale villa in Berlijn met veel comfort en huispersoneel, koetsen en rijpaarden. In de stad wonen een miljoen mensen, er is net elektrische straatverlichting aangebracht, er zijn diverse stations en een Stadtbahn.

Tot aan Assen kan Max gebruikmaken van de trein, daarna wordt het behelpen. Tot

aan Wezuperbrug gaat er af en toe een schuit, maar daarna wordt het lopen of hopen dat iemand met paard en wagen hem wil wegbrengen. Als Max in Zweeloo niet in een bedstee hoeft, zal hij in elk geval wel op een kriebelende strozak slapen. Hier schrijft hij niet over maar hij meldt wel: *‘Woonkamer en keuken zijn één ruimte en daar worden de varkens gerookt, die elke boer jaarlijks slacht. Vers vlees is hier niet te krijgen, voor mij wordt het vaak 5 uur hiervandaan gehaald..’*.

Het varken wordt in november geslacht, in het voorjaar nog wel eens een jonge ram of een stierkalf, maar voor gewone mensen is in april het vlees en zelfs het vet om te smelten op. Het vlees van de noodslacht is voor de zieken, kraamvrouwen en de fijne man zoals Max.

Het bericht dat Liebermann in Zweeloo verblijft, zorgt weer voor een nieuwe stroom schilders, die in de herberg willen verblijven.

Maar wat gold voor Liebermann geldt niet voor anderen; uit liefhebberij wil de herbergier *‘wel eens een schilder toelaten maar nooit meer dan twee tegelijk’*. En zelfs dat blijkt niet waar. Als de Fransman Stengelin per brief afgepoeierd is met de mededeling dat er al twee schilders logeren, legt hij zich daar niet bij neer. Hij reist toch af

naar Zweeloo om te constateren dat er niet één schilder aanwezig is. Dan durft de herbergier hem niet meer te weigeren, ook Stengelin is welgesteld. In 1896 laat de eveneens keurige Julius Jacobus van de Sande Bakhuyzen teleurgesteld weten dat Jufvr. Mensingh niet te bewegen was hem langer dan twee nachten te laten logeren!

Liebermann blijkt niet voor het landschap gekomen te zijn. Hij schildert de mensen in de directe omgeving van de herberg. Aan de gelaatsuitdrukking van zijn modellen is hun ongemak af te lezen: Eva kijkt hem vol achterdocht aan en buurman Sanders is een en al verlegenheid in zijn werkplunje met de iets te korte broek.

Max kijkt wel goed om zich heen en schrijft: *'Je zou bijna geloven dat Ruysdael en Hobbema hier studies gemaakt hebben. In ieder geval komt het karakter van hun beelden hiervandaan. En intussen is er niets veranderd. De huizen staan hier al 250 of 300 jaar...'*

Liebermann voelt zich ondanks zijn afkomst zeer op zijn gemak bij de eenvoudige dorpingen. Dat heeft met meer te maken dan alleen de afwijzing van de 'affreuse vooruitgang'. Het streven van Napoleon aan het begin van de 19^e eeuw om heel Europa aan een centraal geleid gezag te onderwerpen heeft het zoeken naar een nationale culturele identiteit versterkt, een romantisch zoeken naar de 'volksaard' die bij uitstek zichtbaar wordt in de tradities van het platteland. Daar het leven van het platteland diep geworteld is in de natuur raken natuur en landschap verbonden met het nationale gevoel; het leven op het platteland wordt zo de bakermat van de volksziel. Afbeeldingen hiervan vormen een tegenwicht tegen de kilte en kunstmatigheid van de moderne wereld.

De plattelandsbewoners op hun beurt kijken vol verbazing naar de inspanningen van de schilders om het gewone, ja zelfs het nietige vast te leggen. *'Ze kunnen niet begriepen, dat hij niet liever het burgermeisterhuus uutteikent, dat toch veel mooier is als dien olden bult..'*

Wat de kromme bomen betreft *'...ze kunnen an gunnen kant een veul mooier eikenboom wiezen, - een daar wel twee molenassen boven mekaar inzitten..'*

De school van Barbizon heeft de aanzet gegeven tot een vernieuwing in de kunst, die de kunstenaars in Europa en in de Verenigde Staten ertoe brengt om ook alle uithoeken van Nederland te bezoeken. De slappe tijden voor kunstenaars, die volgden op de crisis van de 18^e eeuw en de Napoleontische tijd, verbeteren in de 2^e helft van de 19^e eeuw. Industrie en handel bloeien, er ontstaat een nieuwe bovenklasse die daar rijk van wordt en dat graag wil

laten zien. Op de jaarlijkse tentoonstellingen van levende meesters kunnen ze kunst uitzoeken. Als ze niet weten wat ze mooi moeten vinden, zijn er vanaf 1850 steeds meer tijdschriften waarin de kunstcriticus ook een nieuw verschijnsel zijn mening geeft. Dan ontstaat er ook nog de kunsthandelaar, waardoor kunstenaars en kunstkopers elkaar

steeds makkelijker kunnen vinden. Het wordt zó goed mogelijk van kunst te leven, dat ook mensen die het goed gewend zijn, het aandurven om professioneel kunstenaar te worden. Wie zo rijk is als Liebermann hoeft er niet mee te verdienen, maar voor rijke industriëlen is het een schok als hun zoon de kunst in gaat. Alleen de eer van bejubeld kunstenaar zijn kan dit goed maken en dat is ook wat Max komt zoeken in dit achteraf gelegen oord: diepe concentratie bij het zoeken naar zijn eigen signatuur. Hij is onzeker, voelt zich eenzaam, ver van familie en vrienden, spreekt geen woord als hij lange dagen aan het werk is. Hij wordt beloond: het schilderij van de Bleek, de hof achter de herberg is de opmaat voor zijn succes. Vrij snel na dit succes keert hij na vele jaren weer terug naar het Berlijn van zijn ouders, hij trouwt en is voortaan een gevierd kunstenaar.

Ik heb mijn landje wel gevonden; Vincent van Gogh in Drenthe

De rondreizende schilders verklappen elkaar hun ontdekkingen en zo hoort ook Vincent van Gogh, dat Max Liebermann weer in Zweeloo zou zijn. Van Gogh is net begonnen zich het schilderen eigen te maken, om persoonlijke redenen moet hij er even tussenuit en hij wil Liebermann gaan opzoeken in Drenthe. De berichten reizen wel, maar niet heel accuraat. Van Gogh is in de winter in Drenthe en dan zijn er eigenlijk geen schilders. Hij logeert in Veenoord bij Nieuw Amsterdam, is diep onder de indruk van de mens in het veen, tekent en schildert als een bezetene en is een van de weinigen die in Drenthe systematisch aandacht

besteedt aan het veenlandschap. Van Gogh en Liebermann verschillen in bijna alles, Van Gogh heeft eeuwig gebrek aan geld en zal tijdens zijn leven geen succes kennen met zijn kunst. Hij slaagt er in Drenthe bijna niet in om mensen te laten poseren; hij heeft een turfdragerspak aangetrokken om zich één te voelen met de gewone man en daar worden

ze pas echt argwanend van. Ze lachen hem uit of maken zich uit de voeten. Maar ondanks dat alles hebben Vincent en Max een belangrijk ding gemeen: ze zijn naar Drenthe gekomen om zichzelf te vinden.

Van Gogh heeft oog voor het landschap en de mens geheel en al opgaand in zijn omgeving. Van Gogh wil niet vastleggen wat hij ziet, maar hij zoekt naar een samensmelting van de uiterlijke blik met zijn innerlijke blik. Hij verschilt van zijn tijdgenoten hierin, dat hij de weergave van van de visuele werkelijkheid loslaat en dit maakt hem tot een voorbode van de kunst van de 20^e eeuw.

In de 'Turfschuit' geeft hij met een paar streken de volle zwaarte van het leven in het veen neer. De tekening van zijn vriend Van Rappard, die net als Van Gogh een gebogen arbeidster weergeeft, maakt de emotionele lading

van Van Gogh's werk onontkoombaar duidelijk. De boerin van Van Rappard zou zich op kunnen richten en een dure japon aantrekken. Als Van Gogh's vrouwtje zich op zou willen richten, blijft het harde bestaan haar haar magere gebogen rug terneer drukken.

Over de natuur schrijft Vincent *'er zijn mensen, die van de natuur blijven houden, ook al zijn ze gebroken en ziek, en dat zijn de schilders'*. Over zijn inspanningen bomen te schilderen zegt hij *'Tot dusver heb ik het niet kunnen maken zoals ik het voel; de emoties die zich bij de aanblik van de natuur van mij meester maken, brengen me aan de rand van de bewusteloosheid...'*.

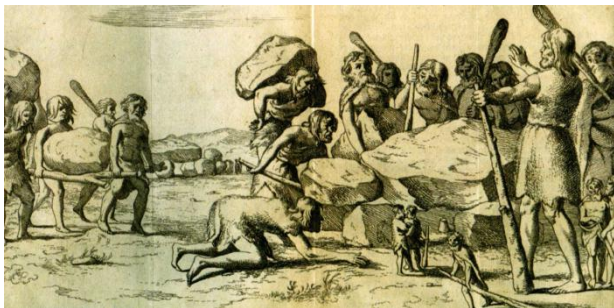
In eerste instantie is Van Gogh opgetogen over Drenthe. Hij wil hier wel een kunstenaarskolonie vestigen. Hij zwerft dagenlang door het veen. Hij maakt een tochtje op de boerenkar naar Zweeloo en schrijft daarover een beeldschone brief aan zijn broer. Maar naarmate het weer slechter wordt drukt het geldgebrek en de troosteloosheid van het veen en zijn bewoners zo zwaar, dat hij besluit voorlopig naar zijn ouders in Brabant terug te gaan. Ondanks zijn voornemen keert hij niet weer terug naar Drenthe, maar het is hem in Drenthe wel duidelijk geworden dat hij door moet zetten met schilderen.

Kunstenaarsdorp Rolde

In Zweeloo slagen de schilders er nauwelijks in onderdak te verwerven. De herberg is moeilijk toegankelijk en huizen of kamers zijn er niet te huur of te koop voor buitenstaanders. In Rolde ligt dat anders. Onder de rook van Assen is men hier gewend aan toeristen en men biedt graag onderdak aan de schilders. Er zijn huizen beschikbaar, die door de schilders gehuurd of gekocht kunnen worden en zelfs academiestudenten kunnen terecht om vervolgens de plaatselijke schone het hoofd op hol te brengen. Rolde ontwikkelt zich tot een kunstenaarsdorp waar vanaf 1880 kunstenaars tijdelijk en in de 20^e eeuw permanent wonen.

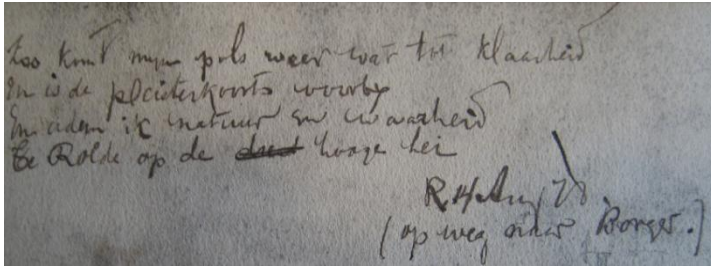
De Franse journalist Henry Havard blijkt in 1878 zeer gecharmeerd van Rolde als hij schrijft: *'Ik ken weinig wegen in Europa, die aangenamer zijn dan die van Assen naar Rolde..., bij elke tien schreden krijgt men eene geheel voltooide, bewonderenswaardig zaamgestelde schilderij voor ogen, die een landschapsschilder van genot doet trillen'*. Dat Havard niet overdrijft, bewijst een uitspraak van Willem Hamel: *'toen ik in Drenthe[Rolde] woonde kon ik dikwijls niet werken van enthousiasme, zo mooi vond ik het'*.

Maar voordat de landschapsschilders van genot komen trillen in Rolde, bestaat er al vanaf de 17^e eeuw grote belangstelling voor de hunebedden. Ze spreken tot de verbeelding en dat geeft aanleiding tot talrijke tekeningen en schilderijen vanaf de vroege 19^e eeuw.

Een van de vroege bezoekers, die niet voor de hunebedden komt, is Johannes Bosboom, bijna 60 in 1876 en dus niet bepaald een jonge avonturier. Hij heeft er al lang naar uitgezien om naar Drenthe te reizen en *'nu met de trein is het wat makkelijker'*. Hij komt uit Den Haag en is ongetwijfeld door zijn avontuurlijke Haagse vrienden aangezet tot een reisje.

Zoo komt mijn pols weer tot klaarheid
 En is de pleisterkoorts voorbij
 En adem ik natuur en waarheid
 Te Rolde op de hooge hei'
 rijmt Nicolaas Bastert opgetogen.

In 1878 verschijnen drie
 academiestudenten in Rolde: Nicolaas
 Bastert, Geo Poggenbeek en Theo Hanrath.

Ze logeren in het Logement van Harm Nienhuis,
 het latere Hotel Wageningen. De vrienden tekenen driftig in hun schetsboekjes, amuseren
 zich bij de hunebedden, maken zich vrolijk over de dorpelingen 'Jan Tijmes klompenmaker-

*barbier- horlogemaker wist eigenlijk zelf niet
 hoeveel hij wel niet wist'* en brengen de meisjes
 het hoofd op hol.

In zijn dagboek noteert Nicolaas Bastert, dat Anna
 Bode in hare jeugdige hartelijkheid met hen
 dweept, maar als hij vertrekt plengt ze toch wel
 een traantje. In zijn schetsboekje heeft hij haar
 vereeuwigd met twee vriendinnen.

De schilders gaan er bij horen in Rolde. Van Rappard komt met
 Wenkebach van 1882 tot 1885 deze kant op. Net als Liebermann
 en Van Gogh heeft Van Rappard oog voor de natuur én de
 mensen: in het armenhuis in Rolde schildert hij ouwe Jantine.

Wenkebach maakt een krabbeltje van zijn tekenende vriend voor de herberg in Rolde.

De twee
 vrienden
 logeren in
 hetzelfde
 logement als
 Bastert en
 zijn vrienden, intussen Hotel Wageningen
 geheten.

Vanaf de jaren '90 gaan schilders wónen in Rolde, zij het tijdelijk. Van 1890 tot 1895 huren Jan Julius en zijn zus Gerardine van de Sande Bakhuyzen een huis van Lieftinck aan de Asserstraat. Bij het huis hoort een mooie tuin waar Gerardine de mooiste boeketten

bijeen brengt om te schilderen; als vrouw voelt zij zich '*niet vrij genoeg om de natuur in te trekken*'. Haar broer Julius Jacobus daarentegen reist met een groep vrienden de hele omgeving af. Hij heeft al

vanaf 1885 een paar zomers gelogeed in Gieten bij Hotel Braams; een eigen huis is wellicht wat vrijer en comfortabeler. Ze nemen een schaap omdat iedereen zegt dat het zo moet: Julius denkt voor de koffiemelk of zo! De ongetrouwde Julius is gewend te reizen met zijn zuster en vrienden en zijn huis staat open voor bezoekers zoals de Franse Alphonse Stengelin.

Willem Hamel bezit van 1891 tot 1897 een huis, dat hij heeft gekocht van burgemeester Hendrick van der Wijck. Hij heeft een zwak gestel: hij raakt overstuur van de schoonheid van de natuur en ook zijn gezondheid is zwak. Hij regelt een verbouwd dokterskoetsje om veilig buiten te kunnen werken. De kunstwereld wordt regelmatig opgeschrikt door het overlijden van een kunstbroeder, die een onverwachte stortbui met een longontsteking en de dood heeft moeten bekopen.

Een boer uit Rolde rijdt Hamel's wagen naar de gewenste plek en haalt hem later weer op. Tot Hamel's verdriet is de Drentse lucht te droog en te fijn; in 1894 moet hij van de dokter weer terug naar Den Haag.

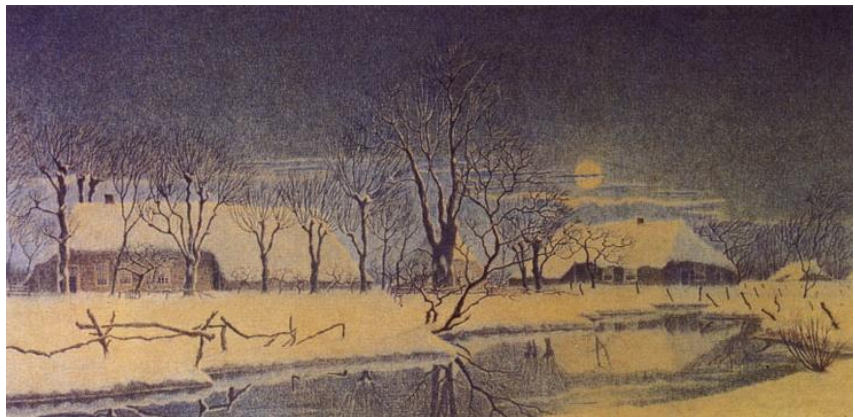
In 1915 vestigt zich weer een schilder in Rolde. Arie van der Boon, op zijn 15^e van huis weggelopen omdat zijn ouders zich verzetten tegen zijn wens schilder te worden, huurt na

vele omzwervingen in Rolde een tuinhuis van burgemeester Reynders.

Hij schildert daar heidelandschapjes en geeft tekenlessen aan ondermeer de jonge Willem Sandberg. In 1926 doet hij een goed huwelijk met Henriëtte Gratama en woont voortaan in een huis met atelier aan de Asserstraat.

Hij specialiseert zich in het werken met waskrijt, waarmee hij dromerig verstild werk maakt. In de 19^e eeuw komen de schilders tijdelijk naar Drenthe, in de 20^e eeuw wordt Drenthe een provincie waar veel kunstenaars voorgoed neerstrijken en Arie van der Boon doet dit als eerste.

Veuroetgank

In de 20^e eeuw verandert er veel in de wereld, in de levens en de hoofden van mensen en dus ook in de kunst. Voor de schilders van de 19^e eeuw is de natuur belangrijk als thema, als inspiratiebron en als toevluchtsoord. Voor de kunstenaars van de 20^e eeuw verliest de waarneembare werkelijkheid geleidelijk aan betekenis: als de natuur al aanwezig is in het werk van de expressionisten, weerspiegelt ze in de eerste plaats de emoties van de schilder. Een schilder als Mondriaan brengt de basisritmen van het universum tot uiting, die hij zowel

in de natuur als in de grote stad voelt. Zijn kunst heeft weinig met de direct waarneembare werkelijkheid te maken. Pas aan het einde van de 20^e eeuw zal

de natuur weer terugkeren in de kunst, zij het op geheel nieuwe wijze.

Maar dit alles betreft de grote vernieuwingen in de kunst: intussen blijft in Drenthe de natuur inspireren en blijven de schilders houden van de natuur. Gelukkig maar, want de plattelanders, die zo 'als vanzelfsprekend zijn opgenomen in de hen omringende natuur' blijken vaak een uiterst pragmatische kijk op die natuur te hebben. Drenthe bestaat in de 19^e eeuw uit woeste gronden, de heide, af en toe opgefleurd door een dorp dat verscholen onder eeuwenoude eiken, als een oase oprijst uit het barre land. Met die woeste gronden is niet veel te beginnen: er is te weinig mest om meer dan de es rondom de dorpen te bebouwen.

Vanaf het moment dat de kunstmest in Drenthe aanvaard wordt, na 1890, gaat het landschap veranderen. De heide wordt 'gescheurd' en geschikt gemaakt als landbouwgrond. De 'affreuse vooruitgang' doet zich breder gelden. Er worden spoorlijnen aangelegd door de mooie natuurgebieden en de schilders betreuren het. In de eerste wereldoorlog worden eeuwenoude eiken massaal gekapt om te voldoen aan het gebrek

aan brandstof, in de crisistijd worden in het kader van de werkverschaffing bossen aangelegd waar eerder tot voorbij de horizon gekeken kon worden, de ruilverkaveling veroorzaakt dramatische ingrepen in het landschap. De schilders zien het alles met lede ogen aan, leggen vast wat verdwijnt en zorgen in een enkel geval dat iets niet verdwijnt...

Dan kan het nageslacht zien hoe mooi Drenthe eens was...; sagenland Exloo

Na de dood van zijn zuster verkast Julius van de Sande Bakhuyzen van Rolde naar Exloo, een beetje achteraf gelegen op de Hondsrugroute naar Emmen. De eigenaar van Hotel Bussemaker weet het hem naar de zin te maken en hij zal tot zijn dood in 1925 Exloo trouw blijven.

Hij maakt mee hoe er 300 hoge eiken worden gekapt.. *'als ik Rothschild was, zou ik de bomen kopen met het beding dat ze moeten blijven staan zolang ik leef'...* en *'tegen het vandalisme*

om mooie boomen en boschen te vernielen weet ik geen middel'.

Aan zijn vriend Landweer, enthousiast fotograaf schrijft hij *'Van U heb ik een hele serie van Drenthe's schoon gekregen... Ze zijn zo mooi gekozen dat het werkelijk interessant zal zijn deze bij elkaar uit te geven. Dan kan het nageslacht zien hoe mooi Drenthe eens was'.*

Ook reisgezel Lodewijk Mulder reageert op de aanleg van een spoorlijn langs Exloo. *'Zoodoende zal dat mooie land langzamerhand meer toegankelijk worden en vermindert het privilege van de schilders [...]. Ook in Exloo waren [...] vele prachtige eiken geveld. Het was om bij te huilen!' Hij zag in Exloo 'barbaarsche verwoestingen, die de beschaving in het natuurschoon had aangericht'.*

Maar er is ook begrip: *'De dorschmachine staat op het veld en de stroohoopen rijzen er naast. Voor ons schilders is dat jammer, maar de menschen verdienen er nu wat meer. En dat is goed'.*

Toch bestaat er al vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw een kritische houding over de omgang met de natuur. Darwin vindt een van de belangrijkste lessen van de evolutieleer het besef dat de natuur niet voor de mens geschapen is en dat de mens samen met alle andere soorten deel uitmaakt van één grote gemeenschap, die zowel leven als dood en zowel vreugde als pijn deelt. Dit gevoel van verantwoordelijkheid leidt tot het ontstaan van dierenbescherming en natuurbehoud. In 1864 worden de sequoiabossen van Yosemite beschermd en in 1872 wordt het nationale park van Yellowstone gesticht.

Als de schilders de kap in Drenthe bewenen wordt in het westen van ons land in 1906 het eerste natuurreservaat 'Het Naardermeer' aangekocht en de Vereniging

Natuurmonumenten opgericht. De schilders zijn bondgenoten: de Franse schilder Alphonse Stengelin vestigt de aandacht op bomen door in de winter vanuit Lyon naar Drenthe te reizen om portretten van bomen te maken als ze kaal zijn, omdat *'hun skelet dan het best te zien is'.*

De schilder Roessingh geeft de scheper melancholisch weer en hij dicht in het Drents over de teloorgang van zijn Drenthe..

Veuroetgank

*Ja, krek ales weur hier offerd;
Brede wegen, heid' en heerd
Strubben, wal en zaandverstoefing,
Ales weur verliekedeerd
Doalkies wordt, mien golden iempies,*

*Hier 't leste slaggen scheurd.
Veur deen sangen hoed, mien Drenthe,
Hebt deen kinder 't geld dan beurd.
Dweelend zuuk ik nog de ressies,
Dee men over luut veur oes,
En ik speul als paartie kinder,
Stillijk met een diggelhoes...*

Roessingh overlijdt in 1956 en zal tot die tijd het Drentse landschap blijven schilderen zoals hij het in zijn vroege jaren gekend heeft.

Niet iedereen heeft begrip voor de noden van de Drentse bevolking. Marie Cremers die in 1907 met vriendin Phieke van de Wall Bake Exloo uitkiest om te gaan schetsen, toont zich ontroostbaar over de teloorgang. Als ze Exloo uitkiezen omdat het volledig onbekend is en wel een herberg heeft, weten ze niet dat van de Sande Bakhuyzen deze plaats al heeft onderzocht. Deze heer betoont zich quasi verontwaardigd over een paar schilderessen, die zijn kunst komen afloeren en hem als de heilige Antonius in de woestijn komen lastigvallen. Dit laatste lijkt niet erg waarschijnlijk: Marie Cremers is 33 en de oude heer 72.

Dankzij Marie's jeugdherinneringen weten we dat zij in Hotel Bussemaker een grote kamer had met een vertrekje eraan met een pomp om de kwasten te wassen. In haar slaapkamertje boven heeft ze alleen spijkers om haar kleren aan te hangen, de schilderboel staat langs de muur en verder blijft alles maar in de koffer.

Marie is diep onder de indruk van het sagenland Exloo met eeuwenoude eiken, dat nog iets van de Voortijden heeft. Haar lyrische beschrijving sluit ze af met *'Toen voor het eerst de stoomploeg de Exloo'er heide kliefde, heeft de kleine meiheer tranen gestort, omdat men de gewijde grond, die hem lief was, durfde ontheiligen. Ik wil het dorp nu ook nooit wederzien'.*

Si non é vero..., een Drentse flierefluiter in Zeegse

In 1917 reist een jongeman uit Amsterdam af naar Zeegse in Drenthe. Volgens zijn eigen zeggen is hij op de vlucht voor de Amsterdamse penose, die niet gediend is van zijn bemoeienissen met de straatmadeliefjes, die hij een eerbaarder beroep aanbeveelt.

Bij een tante van een vriend kan hij tijdelijk onder dak, maar hij is iets te wild voor Tante: Café Oosting lijkt een betere plek. De jongeman doet in 1921 een Drents huwelijk en wordt

op 24 augustus 1921 ingeschreven in Zeegse als kunstschilder.

Op 26 december 1921 krijgen hij en zijn kersverse echtgenote Geertien Bastyaans, de dochter van een Drentse landbouwer, hun eerste kind.

De jonge vader Erasmus Bernard von Dülmen Krumpelmann is na Arie van der Boon in Rolde de tweede schilder, die zich blijvend in Drenthe vestigt. Hij vindt Drents een raar taaltje en van vreemdelingen moeten ze niet veel hebben. Hij blijft er wonen en ontwikkelt zich mede dankzij zijn

Drentse Geertien tot een bekende verschijning op straat, alles en iedereen in vlugge streken op papier vastleggend.

Bourgondisch, joviaal en open begeeft hij zich overal in, in Drenthe wordt hij al snel bij mensen thuis uitgenodigd. Flierefluiter en zelfs nietsnut wordt hij genoemd, de man die vele honderden schilderijen en tekeningen heeft gemaakt, zijn hele leven in staat is geweest van zijn kunst te leven en zijn gezin te onderhouden: bij uitstek de chroniqueur van het Drentse leven! Talrijke jongens en meisjes zijn badend in de Drentse Aa door hem geportretteerd en

velen kennen hem nog op straat tekenend en schetsend wat zich voor hem afspeelt, met altijd een onooglijk watterverfdoosje en een morsig potje water in zijn borstzak. Hij is bekend om zijn sterke verhalen en vriend en collega Evert Musch noemde hem een handige kletsica! Hij is medeoprichter van wat later het Drents Schildergenootschap zou worden en kan in die hoedanigheid in verbinding gebracht worden met de vele schilders, die

in de 20^e eeuw in Drenthe wonen en werken en tot op heden geïnspireerd worden door de Drentse natuur.

Als het Drents Museum in 1984 een tentoonstelling aan zijn werk wijdt, is hij nog steeds actief als schilder.

Een nieuw contact met de natuur

De natuur raakt in de kunst van de 20^e eeuw aanvankelijk wat uit beeld. Het zicht op de natuur verandert ook: letterlijk doordat de mens vanuit een trein, een auto en al helemaal vanuit een vliegtuig een totaal ander zicht krijgt op het landschap. En de fysica, astronomie en de kwantumfysica bieden inzichten, die het voorstellingsvermogen te boven gaan. En als steeds roepen de triomfen van wetenschap en techniek verzet op tegen de overheersing van de rede; in de kunst ontwikkelt zich een breed scala aan stromingen en de meeste zijn anti-rationeel. De expressionisten richten zich op de emotie en de innerlijke spanning, de dadaïsten verheffen het irrationele tot ideaal en de surrealisten dalen af in het onderbewuste. Het zal tot de jaren 70 van de 20^e eeuw duren voordat nieuwe kunststromingen zich weer aan de natuur gaan wijden.

Als op 21 juli 1969 de mens een voet op de maan zet, ziet hij de aarde als een kleine blauwe bol in een oneindig zwart heelal. Nooit eerder had de aarde zo kwetsbaar geleken; hoe kwetsbaar zal blijken als zich grootschalige milieuproblemen gaan openbaren. Er ontstaat bezorgdheid over schade door pesticiden, uitlaatgassen, olievervuiling en giftig afval en in 1972 publiceert de Club van Rome zijn 'Grenzen aan de groei'. Vanaf dat moment is onze omgang met de natuur en de milieuschade, die daarvan het gevolg is, een heet hangijzer. De kinderen van de Flower Power en de hippies verzetten zich tegen de geestloze consumptiemaatschappij. Ze richten hun blik op het Oosten en natuurvölker om weer een bescheiden plaats in te nemen in een '*wonderlijk schone en geheimzinnige natuur*'. Van de natuurvölker horen ze over mythische figuren, die magische krachten geven aan het landschap: de Droomtijdwezens van de Aboriginals lieten hun kracht achter in de wegen die ze volgden en in de rotsen of bergen, waarin ze veranderd zijn. Zo is het landschap de

drager van de levenskracht van de Droomtijdwezens, die de wereld vormgaven. In India zien ze respect voor alle levende wezens: wie geen dieren wil doden eet vegetarisch, maar ook planten en bomen behoren niet te worden gekwetst. Zachtmoedigheid en gevoel voor eenheid van het leven: *‘Er is deze eenheid, deze verbondenheid in het universum. Van de meest nietige worm, die onder onze voeten kronkelt, tot het hoogste wezen dat ooit geleefd heeft- ze hebben verschillende lichamen, maar één ziel’.*

In het ‘Boek van de weg en de kracht’, *Tao-te-ching* lezen ze:

‘Tao is kolkende leegte,

Niet te vullen,

En daarom onuitputtelijk,

In zijn peilloze diepte rust de grond der tienduizend dingen’.

De mens vormt als microkosmos een getrouwe afspiegeling van de macrokosmos. Als hij zichzelf leegmaakt kan *tao*, de weg, in hem doorwerken en vindt hij evenwicht tussen zichzelf en het universum, *tao* kan alleen door intuïtief in-zien ontvangen worden en bij uitstek in de natuur, want in de processen en veranderingen die in de natuur plaatsvinden is de werking van *tao* direct zicht- en voelbaar. *Wu-wei*, niet-handelen, de hoogste deugd, duidt op activiteit in overeenstemming met de werking van *tao*, zodat degen die handelt geen spoor van zichzelf achterlaat. Voor de landschapskunstenaar begint het creatieve proces met de beschouwing van de natuur vanuit een open instelling, dan kan het te scheppen werk als vanzelf ontstaan. Dit contact maken met de natuur vanuit een open instelling wordt een belangrijk uitgangspunt voor kunstenaars.

Broken Circle/ Spiral Hill: Kunstvernieuwing in Emmen

Kort voor het rapport van de Club van Rome uitkomt voltooit een Amerikaans kunstenaar een monumentaal *Land Art* project op het terrein van de Zand en Exploitatie Maatschappij Emmen. Deze Robert Smithson verliet al eerder zijn atelier om in en vooral mét de natuur te gaan werken. Hij heeft in Salt Lake City Utah zijn Spiral Jetty aangelegd met gebruikmaking van modder, zoutkristallen,

basaltblokken en water. Hij legt het aan in een periode van droogte in 1970. Een aantal jaren daarna is het werk verzwoegen geweest door het water, om daarna getooid met wit glinsterende zoutkristallen sterk contrasterend met het bloedrode water van het grote zoutmeer regelmatig weer boven te komen.

Als Smithson een aards monument gecreëerd heeft, registreert hij wat de natuur ermee doet. Hij doet dit in de vorm van een film, die de [ruimtelijke] context van het werk zichtbaar maakt. Luchtopnames in een symmetrisch patroon worden gemonteerd met close-ups en documentair beeld en geluid uit de omgeving van het werk.

Broken Circle/ Spiral Hill worden gemaakt voor de tentoonstelling 'Sonsbeek Buiten de Perken' in 1971; een tijdelijke tentoonstelling waarbij kunst buiten zijn normale context getoond wordt. De keuze voor een verlaten zandafgraving past in het werk van Smithson, die meent dat de beste plekken voor Land Art de plekken zijn die verstoord zijn door industrie, rücksichtloze verstedelijking of de vernietigende kracht van de natuur zelf. Door tijdelijke kunst te maken op een nauwelijks bereikbare plaats wil Smithson zich onttrekken aan de marktwerking in de kunst en toont zich daarmee een kind van zijn [flower-power] tijd. Door zijn werk buiten het museum te plaatsen verzet hij zich tegen de museale elite, die wil dicteren wat kunst is en wat niet.

De monumentaliteit van zijn werk, die vooral vanuit de lucht in hun volle omvang zichtbaar wordt, definieert Smithson als een 20^e eeuwse kunstenaar, wiens wereldbeeld gevormd is door de mogelijkheden de aarde vanuit de lucht te bezien. Zijn gewoonte de werken van boven te filmen is hem uiteindelijk op jonge leeftijd fataal geworden: in 1973 verongelukt hij in de VS tijdens het filmen van een van zijn werken.

Smithson heeft vele geschriften nagelaten en geldt als een van de grote vernieuwers van de kunst in onze dagen. Door zijn ontijdige dood heeft hij de film over Broken Circle/ Spiral Hill niet af kunnen maken. Gelukkig lag het scenario wel klaar en in 2011, 40 jaar na dato, heeft zijn weduwe Nancy Holt de film alsnog afgemaakt. Broken Circle/ Spiral Hill zijn Smithson's enige overgebleven werken in Europa en zijn daarmee een monument van internationale allure, passend verscholen in een 'onaanzienlijke' omgeving.

Het theoretisch erfgoed van Smithson heeft in de afgelopen veertig jaar niets ingeboet aan actualiteit zoals moge blijken uit de recente oprichting van Stichting Land Art Contemporary LACDA in Dalen en de plannen voor nieuwe land art projecten in Drenthe.

Zwerfstenen en oerkrachten: Borger- Odoorn

Vanaf de jaren '70 van de 20^e eeuw confronteren de ecologische problemen de westerse mens met de feiten van zijn levenswijze; de niet-westerse volken hebben wijze lessen in petto. Respectvolle omgang met de schatten van de aarde en oog voor de onzichtbare krachten, die in de natuur werkzaam zijn, moet de mens weer tot zichzelf en naar zijn natuurlijke omgeving terugbrengen. Berend Groen gaat pas schilderen na een intensieve bestudering van de ontstaansgeschiedenis van het landschap om zo door te dringen tot de essentie ervan.

Door als het ware te zien hoe rotsblokken door enorme gletschers meegesleept zijn en hoe gigantische ijsmassa's de grond opstuwen komt hij tot iets dat buiten hemzelf staat en wat hij omschrijft als de identiteit van het Drentse landschap, een krachtig oerlandschap waarin niets herinnert aan de verstoringen door de mens.

Robert Smithson laat een grote zwerfsteen zijn Broken Circle markeren; eigenlijk toevallig want die steen kwam bij de werkzaamheden uit de grond en hem weg takelen zou een hele toer geweest zijn. De zwerfsteen misstaat niet omdat zwerfstenen nu eenmaal onlosmakelijk bij het Drentse landschap horen.

Zwerfstenen en Oerkrachten : Borger- Odoorn

De hunebedden hebben altijd tot de verbeelding gesproken, men dacht dat alleen reuzen ze hebben kunnen bouwen. Nu we intussen beter weten blijven de stenen fascineren en kunstenaars gaan

ermee aan de gang. De een voelt zich uitgedaagd door de kracht, door het ruwe aardse materiaal in contrast tot speelsheid en poëzie. Een ander voelt contact met de herkomst en de ouderdom van de stenen, met de oerkrachten die ze hierheen brachten.

De Stichting Art in Stone met Hans Zabel als drijvende kracht, verenigt kunstenaars die vanaf de jaren 90 met zwerfstenen gaan werken.

'Uit alle windstreken en vanaf de vroegste tijden dat mensen stenen getuigenissen achterlieten van hun bestaan, zijn ons beelden gebleven die we herkennen en, hoewel we de samenhang vaak niet volledig begrijpen, ons helpen bij de reflectie over onze eigen bestaan.'

Het beeld "Zonnetafel" dat versterkt wordt door de plek in Valthe, refereert aan oude culturen, waarin de zon een centrale plaats inneemt'.

Met de aandacht voor de oerkrachten van de aarde ontstaat ook ontvankelijkheid voor de sagen en mythen, die bij die krachten horen. En de natuur, het landschap is hiervan de drager. Na lange tijd uit beeld geweest te zijn, is de natuur hier weer helemaal terug als leermeester: ze helpt ons bij de reflectie over ons eigen bestaan, dankzij geheime krachten die wij niet kunnen beschrijven, maar intuïtief voelen..

Waar de zwerfstenen beelden ons in doen denken aan oerkrachten speelt ook de wetenschap een rol als deze op zoek gaat naar het begin van deze oerkrachten, de Big Bang! Tussen Exloo en Buinen wordt de hemel bestudeerd, met antennes van ASTRON, voor radioastronomisch onderzoek. LOFAR heet het, van *low frequency array*. Lofar is op zoek naar signalen van bijna 14 miljard jaar geleden, naar de oerkrachten die onze wereld bepalen. Het is niet te bevatten en voor de meesten ongrijpbaar, zoals het moeilijk te beschrijven kan zijn wat de Ode aan de Zon met ons gemoed doet.

De mensen van LOFAR zijn bezig met concrete wetenschap, maar de onvoorbereide passant, die bij de superterp van de LOFAR telescoop staat of bij het weiland vol kleine antennes, die rechtstreeks met de kosmos communiceren, kan over dit onbegrijpelijke wonder net zo in gepeins verzonken raken als over kunst of overweldigende natuur.

We weten niet wat het is, maar het raakt ons.

Natuurkunst Drenthe: kunst en natuurwandelingen in Schoonoord

De bossen bij **Schoonoord**, waarvan de aanleg in het kader van de werkverschaffing in de

jaren '20 en '30 door de schilder Roessingh betreurd wordt, zijn anno nu de plek van waaruit *Natuurkunst* zich ontwikkelt. Sedert 2005 nodigde Stichting Natuurkunst Drenthe, door Adri de Fluitier opgericht, jaarlijks een tiental kunstenaars uit om binnen een bepaald thema in het bos een kunstwerk te

maken. De kunstwerken worden op locatie gemaakt met meestal in de natuur gevonden materialen.

De thema's worden gevonden in de cultuurgeschiedenis van de omgeving: *De Legende* [Ellert en Brammert], *Verstild Water* [Oranjekanaal], *Groene Revolutie* [aanleg bossen].

Voor de meeste kunstenaars geldt dat ze een persoonlijke relatie willen aangaan met de plek waar hun werk moet komen. Waar de een uitsluitend met natuurlijke materialen werkt, wil de ander deze juist contrasteren met 'culturele' materialen als plastic.

Mens en omgeving, ruimte, weersinvloeden, ritme van de natuur, de essentie van de plek, de geschiedenis van de plek, bewustwording en bewustmaking: het zijn allemaal kernbegrippen die in wisselende volgorde aan bod komen. Soms worden de werken harmonieus in hun

omgeving opgenomen, op andere plekken verrassen ze door hun onverwachte invalshoek.

De Stichting verplaatst geleidelijk aan werken uit het bos naar de dorpen in de omgeving in het kader van het project Dorpsgezichten. Zo staan de stoelen van de reuzen Ellert en Brammert nu in de bewoonde wereld bij Wezuperbrug.

Vanaf 1770 verleidt de lokkende stemme der natuur kunstenaars in Drenthe en afhankelijk van de behoeftes en noden van hun tijd reageren ze op de roep. Steeds zijn zij degene die onze blik willen leiden naar die *wonderlijk schone en geheimzinnige natuur, die ons leidt naar de verbondenheid in het universum...*

't Aolde iekien
*Mien aold , verschrumpeld iekien
Maank 't grieze heidegres,
Hoe bist doe toch hier kommen,
Zo wied van daarp en nes?*

*Wee wus er aal veur jaoren,
Dat éés deen donker blad
Op deze ploas een schilder
Ja krek zo neudig had.*

* Voor het verhaal *Kunst in het Hondsruggebied* wordt uitgegaan van objecten, die gemaakt zijn door kunstenaars met de bedoeling om te prikkelen door originaliteit en schoonheid. Deze definitie is een eenvoudige en pragmatische om hier niet verzeild te raken in een ingewikkelde discussie over kunst

Belangrijkste bronnen zijn:

Saskia de Bodt, *De Haagse School in Drenthe*, Assen 1997

Roel Sanders, *' Schilders van Drenthe*', Zuidwolde 2001

Matthijs Schouten, *'Spiegel van de natuur*, Utrecht 2005

plus vele monografieën over de diverse kunstenaars

Godelieve van der Heijden

Eext 12 juni 2013

Herziene versie

Afbeeldingen, teksten

- Pagina 1. Schilders op zoek naar een motief, uit Journal Amusant 1875
Postkoets, 19^e eeuw
Omslag Schildersdagboek Gerard Bilders, uitgave 2007
- Pagina 3 Kamer met geschilderd behang Herengracht 284 Amsterdam
Van Drielst schetsend, Titelprent *IX Gezichten in, en bij het Landschap Drenthe*, ca 1794 Hendrik Schwegman naar Van Drielst
- Pagina 4 Gezicht Eext 1786 Egbert van Drielst
Duinlandschap Salomon van Ruysdael 1629
Tuinen Versailles foto
- Pagina 5 Gezicht te Eext met in de verte Gieten, Egbert van Drielst
Industriegebied Engeland 19^e eeuw
- Pagina 6 Het Angelus, Jean François Millet 1857-9
Hunebed bij Tynaarlo Willem Roelofs 1861
Villa Rustica Groningerstraat Vries ca 1900
Villa Anna, nu Bosch en Vaart Vries [foto rechts]
- Pagina 7 Sientje Mesdag -van Houten in haar atelier
HW Mesdag als jonge man foto
Aardappeloogst HW Mesdag
Villa Rezzago in Vries foto eind 19^e eeuw
Kunstenaresen op pad, Dachauer Galerien und Museen
Buiten schilderen, Dachauer Galerien und Museen
- Pagina 8 Bij Vries, Anton Mauve
Geesje Mesdag- van Calcar foto
Sientje Mesdag buiten schilderend, detail van Panorama Mesdag Den Haag
Vrouw bij Hut in veenlandschap, Sientje Mesdag
Paneel met 36 schetsen uit het schilderij Geesje Mesdag
Schilderij van Geesje Mesdag
- Pagina 9 Boerderij in Aalden, Willem Roelofs
Henry Havard en Baron de Constant Rebecque foto
Aardappeleters in Rolde, Nicolaas Bastert ca 1880
- Pagina 10 Liebermann in 1882 foto
Tiergarten Berlijn 1880, omgeving waar Liebermann opgroeit
Eva, Max Liebermann
F Sanders, Max Liebermann
- Pagina 11 Hein Burgers tekent Jannegie uit Huizen, gravure naar Mollinger 1864
Eenvoudige hut Geesje Mesdag , detail van paneel p.8
Bij Rolde, JJ vd Sande Bakhuyzen
- Pagina 12 De Bleek, Max Liebermann 1883
Hut in het Veen, Vincent van Gogh 1883
- Pagina 13 De Turfschuit, Vincent van Gogh 1883
Aardappelraapster, A van Rappard 1884
Veenstammen, Vincent van Gogh 1883

	Appelhof Zweeloo, Vincent van Gogh 1883
	Kerkje Zweeloo, Vincent van Gogh 1883
Pagina 14	Willem Hamel buiten schetsend, foto
	Reuzen bij een Hunebed, naar Ds J. Picardt
	Hanebietershoek Rolde, Joh. Bosboom
Pagina 15	Tekst Schetsboekje Nicolaas Bastert
	Hunebed idem
	Cathrien Comello, Janie Coops, Anna Comello idem
	Van Rappard en Wenkebach, foto
	Van Rappard tekenend bij herberg van Nienhuis Rolde, W. Wenkebach
Pagina 16	Gerardine van de Sande Bakhuyzen, foto
	Bloemenschilderij, Gerardine van de Sande Bakhuyzen
	Schaap in de tuin in Rolde, JJ van de Sande Bakhuyzen [detail p.11]
	Willem Hamel, foto
	Schaapscheerder, Willem Hamel
	Herder met Kudde bij Rolde, Willem Hamel
Pagina 17	Arie van der Boon in zijn atelier in Rolde, foto
	Deurze bij avond, Arie van der Boon
	Oranjekanaal, Arie van der Boon
Pagina 18	Het scheuren van de hei rond 1900, foto
	Bij de schaapskooi te Exloo, JJ van de Sande Bakhuyzen
	Roelofs, Van de Sande Bakhuyzen en Mulder in Exloo schetsend, foto Landweer
Pagina 19	Bomen, Alphonse Stengelin
	Veuroetgank- gedicht L A Roessingh
	Scheper, LA Roessingh
Pagina 20	Marie Cremers in Exloo, Jo Metelerkamp
Pagina 21	Café Oosting in Zeegse, foto
	Boerenbruiloft In Drenthe, EB von Dülmen Krumpelmann
	Vechtende vrouwen, EB von Dülmen Krumpelmann
	Zondagse Kerkgang, EB von Dülmen Krumpelmann
	EB von Dülmen Krumpelmann schetsend, foto
	Badende meisjes, EB von Dülmen Krumpelmann
Pagina 22	Tentoonstellingscatalogus EB von Dülmen Krumpelmann
	Drents Museum 1984
Pagina 23	Robert Smithson bij Salt Lake Utah USA
	Spiral Jetty Salt Lake Utah USA, Robert Smithson
Pagina 24	Broken Circle/ Spiral Hill Emmen, Robert Smithson
	Broken Circle, Emmen Robert Smithson
Pagina 25	Letter C Chris Booth – ontwerp te realiseren in Borger
	Keicilinder Chris Booth - ontwerp te realiseren in Borger
	Hunebed bij Loon, Berend Groen
	Detail Broken Circle Emmen, Robert Smithson
Pagina 26	Zonnetafel Valthe, Joost Barbiers
	Mental Map Hunzebos Exloo, Petra Boshard

	Ode aan de Zon Schapenpark Staatsbossen Odoorn, Rob Schreefel
	Antenneveld Lofar bij Bronnegerveen
Pagina 27	Spiegelbomen, Femke van Dam Schoonoord2007
	Overleven, Stephanie Rode Schoonoord 2009
	Hangend water, Marijn Vrij Schoonoord2006
	Trust me I am already here, Martine de Jong Schoonoord 2011
	Reuzen stoelen, Rumen Dimitrov 2005, verplaatst 2009
Pagina 28	Heidegezicht, L.A. Roessingh
	't Aolde Iekien, gedicht L. A. Roessingh